

Kryzhanivskiy, V. M. 2019. *Vypuskniky Hlukhivskoho uchytelskoho institutu (1874–1906 r.) [Graduates of the Hlukhiv Teachers' Institute (1874–1906)]*: Biohrafichnyi slovnyk. Hlukhiv. [In Ukrainian].

Moskovkin, V. M. 2014. Belgorodskij uchitel'skij institut: direktora, prepodavateli i vypuskniki. [Belgorod Teachers' Institute: Directors, Teachers and Graduates]. *Nauchnyj rezul'tat*. Serija: «Social'nye i gumanitarnye issledovanija». Vyp. 2. S. 29–41. [In Russian].

Mustafina, F. Z. & Kornilova, I. V. & Magsumov, T. A. 2014. U istokov pedagogicheskogo obrazovaniya v Tatarstane: Kazanskiy uchitelskiy institut (1876–1918) [The Beginning of Pedagogical Education in Tatarstan: Kazan Teachers' Institute (1876–1918)]. *V mire nauchnykh otkrytij*. [Online]. Available at: <http://surl.li/omaal> [In Russian].

УДК 94(477.41)«18/19»:271.2]:349.3

DOI:

В. С. Тацієнко

ORCID: 0000-0003-3372-9765

*Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини*

Н. Л. Тацієнко

ORCID: 0000-0002-7872-9008

*Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини*

V. Tatsiienko

Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University

N. Tatsiienko

Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University

**ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОСЛАВНОГО
ПАРАФІЯЛЬНОГО ДУХОВЕНСТВА У ДРУГІЙ
ПОЛОВИНІ ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ ст.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ КИЇВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ)**

*Pension Provision for the Orthodox Parish Clergy
in the Second Half of the 19th — Early 20th Century
(Based on the Materials of Kyiv Eparchy)*

*У статті на прикладі Київської єпархії простежено механізми на-
рухання пенсій православному парафіяльному духовенству як важливого
складника системи соціального захисту. Зазначено, що започаткували пен-
сійне забезпечення священників «Тимчасові правила...» 1866 р. Остаточно
ж пенсійну систему для православною духовенства було сформовано лише
на початку ХХ ст., і вона охоплювала всі категорії парафіяльного кліру.
Важливими для забезпечення духовенства були місцеві джерела — Емери-
тальна каса, Каса одноразової допомоги.*

Ключові слова: пенсія, одноразова допомога, православне духовенство, Київська єпархія, Св. Синод.

The article analyses the historical experience of the Kyiv diocese regarding the implementation of pension payments for the Orthodox parish clergy, a crucial aspect of the social protection system for the population. Although initial steps toward creating a pension system for the clergy were taken in the late 18th century, it was only in 1866 that the «Temporary rules...» introduced pension provisions for clergymen. The article underscores that a strict requirement of 35 years of service was established for eligibility, taking into account the proper performance of liturgical duties and the morality of the clergyman. However, the pension provision did not encompass all categories of parish clergy, and those who had to leave service earlier due to health reasons were deprived of material support. Priests' widows were granted a pension only if the husband died while in service and entitled to payments or retired as non-staff. The pension rate for widows with small, ill children increased. Deacons gained the right to pension payments only from January 1, 1880. Priests without the corresponding work experience could only rely on one-time assistance from the state and minimal support from Kyiv eparchial guardianship. In the early 20th century, a new pension statute was issued, representing a significant improvement in the material support of non-staff clergy and their families. This statute was more aligned with the terms and conditions of service, introducing payments for the psalomnyks (clergy) for the first time. Local sources, particularly the activities of the Emeritus Fund and the One-time Benefit Fund, played a crucial role in providing for the clergy. The scientific novelty of the research lies in clearly defining the problem, deepening the understanding of the social provision for the Orthodox clergy, and specifying its territorial boundaries. The detailed consideration of the regional aspect of pension provision helps highlight general trends in historical experience in pension reform. The article aims to enhance the overall understanding of pension provision for the Orthodox parish clergy in the second half of the 19th to the early 20th century, focusing specifically on the materials of the Kyiv diocese. The application of scientific principles, objectivity, historicism, and the use of historical methods allows for the consolidation of information into a systematic and logically complete analysis, revealing that a pension system for the Orthodox clergy was finally established in the early 20th century, significantly improving the financial situation of parish clergy.

Keywords: pension, one-time assistance, Orthodox clergy, Kyiv diocese, the Holy Synod.

У системі соціального захисту важливе місце посідає пенсійне забезпечення як важливий складник економічної стабільності в державі. Потреба

в сучасній пенсійній реформі в Україні актуалізує вивчення попереднього досвіду соціальних перетворень. Актуальність цього дослідження визначається, по-перше, спробою визначити механізми нарахування пенсійних виплат на прикладі конкретної єпархії та окремої суспільної верстви, вивчити джерела поповнення пенсійного капіталу, способи компенсування недостатності пенсій, по-друге, малодослідженістю визначеної проблеми та наявністю історичних джерел, не введених у науковий обіг.

Матеріальне забезпечення православного парафіяльного духовенства було однією з найбільш обговорюваних тем протягом усього синодального періоду. Забезпечення заштатних членів причтів, вдів і дітей довго залишалося найслабшою ланкою соціального захисту духовенства, адже, виходячи за штат, священно- і церковнослужителі втрачали право на всі прибутки, які мали, перебуваючи на службі. Уряд, усвідомлюючи злиденність духовенства, намагався поліпшити його матеріальне становище, проте не робив це за рахунок державного фінансування, а перекладав на плечі штатного кліру. Поширеним було прикріплення до парафій престарілих, хворих, позаштатних священно- і церковнослужителів, їхніх родичів або сторонніх осіб із зобов'язанням виділяти частину прибутків на їх утримання.

Особливу увагу місцева церковна адміністрація приділяла сиротам духовного стану. До їхнього повноліття зі священнослужителів призначалися опікуни, на яких, окрім основних виховних функцій, покладали обов'язок зберігати сирітське майно. Священики, які займали парафію покійного попередника, мали виділяти частину прибутків на утримання вдів та сиріт. Батьківські парафії закріплювалися за дітьми як чоловічої статі, за умови отримання духовної освіти, так і жіночої. Тоді парафія як придане переходила до нареченого, який після одруження призначався священиком. Спадковість священно- і церковнослужительських місць була важливим складником соціальної допомоги.

Значну роль у підтримці бідних духовного стану відігравали єпархіальні опікунства. 1823 р. було утворено Київське єпархіальне опікунство під патронатом митрополита, проте визначальну роль у соціальному забезпеченні заштатного духовенства та членів їх сімей мало запровадження пенсійних виплат.

Першим власне історичним дослідженням парафіяльного духовенства є праця професора Казанської духовної академії П. Знаменського (Знаменський, П. 1873), який, використавши значний масив джерел, висвітлив питання виборності членів причтів, правового та матеріального становища, духовної освіти, стосунків між церквою й державою в синодальний період. Автор акцентував і на становленні системи пенсійного забезпечення духовенства. В сучасних вітчизняних дослідженнях пенсійне забезпечення православного парафіяльного духовенства в межах Київської єпархії не було окремою темою

наукових зацікавлень. Дослідники побіжно розглядали його в контексті вивчення матеріального становища духовенства загалом. Зокрема, В. Меша, відтворюючи картину історичного розвитку Православної церкви в Україні останньої чверті XIX ст., розглядав також зміни в матеріальному становищі духовенства¹. Публікації М. Блакитного та О. Тарасенка (Блакитний, М. 2013; Тарасенко, О. 2013) присвячено експерименту станового пенсійного самозабезпечення — історії створення та функціонування емеритальної каси (згодом утвореної й приєднаної до неї поховальної каси) духовенства Чернігівської єпархії. У дисертаціях, присвячених повсякденному життю православного парафіяльного духовенства правобережних єпархій, Б. Опря² та В. Тацієнко³ торкалися й нарахування пенсійних виплат. Основним етапам становлення пенсійної системи духовенства Волинської єпархії присвячено роботу Ю. Кондратюк (Кондратюк, Ю. 2021). Проте пенсійне забезпечення православного духовенства, особливо в межах окремих єпархій, залишається недостатньо вивченим.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі вивчити пенсійне забезпечення православного духовенства в другій половині XIX — на початку XX ст. на прикладі Київської єпархії, що дасть змогу виокремити регіональні особливості для кращого розуміння механізмів соціального забезпечення священно- і церковнослужителів та членів їх сімей у визначений період.

Джерельною базою дослідження є матеріали Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, де зберігаються документи об'ємного 127 фонду — «Київська духовна консисторія» (адміністративний орган Православної церкви в межах Київської єпархії, якому належала адміністративна, виконавча і судова влада). Саме єпархіальна адміністрація розглядала звернення кліриків про призначення пенсій. *Окрему* групу джерел становлять матеріали єпархіального часопису «Київські єпархіальні відомості», що виходив у 1861–1918 рр. і на сторінках якого публікували постанови уряду, розпорядження Св. Синоду, керівництва єпархії, що стосувалися пенсійних виплат.

Дослідження базується на загальнонаукових принципах об'єктивності, науковості, історизму, системності, структурності, використання яких спрямоване на об'єктивне, всебічне висвітлення фактів і явищ, використання достовірної, перевіреної інформації, відповідного понятійного апарату та виклад матеріалу в чіткій послідовності. Застосування проблемно-хронологічного методу дало змогу окреслити основні складові пробле-

¹ Меша В. Конфесійний та суспільний аспекти розвитку православної церкви в Україні 1875–1900 років. Автореф. дис... д-ра іст. наук. Донецьк, 2009.

² Опря Б. Повсякденне життя православного парафіяльного сільського духовенства Правобережної України (1860-ті — 1917 р.). Дис... канд. іст. наук. Кам'янець-Подільський, 2011.

³ Тацієнко В. Повсякденне життя православного парафіяльного духовенства київської єпархії в кінці XVIII — на початку XX ст. Дис... канд. іст. наук. Умань, 2016.

ми, дослідити її в часовому вимірі, показати міру впливу різноманітних чинників на пенсійне забезпечення православного духовенства. Ретроспективний метод використано для вивчення формування пенсійної системи та аналізу досвіду соціального захисту духовенства. Статистичний метод залучено для систематизації та обробки цифрових даних. Широко застосовувався описовий метод, зокрема, для висвітлення умов отримання пенсійних виплат. Використання ж мікроісторичного підходу дало змогу, через зменшення масштабу аналізу, детальніше простежити регіональні особливості механізмів нарахування пенсій парафіяльному кліру Київської єпархії.

Мета статті — спроба окреслити механізми нарахування пенсійних виплат православному парафіяльному духовенству Київської єпархії у другій половині XIX — на початку XX ст. Відповідно до цієї мети у статті висвітлено становлення пенсійної системи православного духовенства, проаналізовано основні нормативно-правові акти про регулювання пенсійних виплат, умови отримання пенсій та одноразових допомог, удосконалення пенсійного забезпечення на початку XX ст.

Початок пенсійній системі для духовенства було покладено за імператриці Катерини II, яка 11 грудня 1791 р. підписала указ, за яким щорічно частину прибутків синодальної друкарні потрібно було вносити до Державного позикового банку, щоб на отримані відсотки надавати допомогу заштатним священно- і церковнослужителям. Виплати заштатним клірикам соборних і парафіяльних церков робили за рішенням Св. Синоду. Пенсії призначали особам, які, перебуваючи на службі, отримували платню від держави, причому розмір виплат після виходу за штат не мав перевищувати половини від суми жалування. На початку XIX ст. пенсійний капітал становив 110 тис. руб., і, звичайно, його вистачало для вкрай незначної кількості священнослужителів. Абсолютна більшість кліриків, виходячи за штат, залишалася без будь-яких виплат від держави (Знаменский, П. 1873, с. 786).

Повернення до пенсійного забезпечення відбулось у роки правління імператора Миколи I. 1842 р. для частини єпархій Російської імперії запроваджено виплату жалування. Цим кроком держава мала на меті збільшити й пенсійний капітал, адже з кожного рубля платні стягувалося по 2 коп., що мали спрямовуватися на пенсії священно- і церковнослужителям. Наприклад, 1905 р. сума двовідсоткового відрахування з платні духовенства Київської єпархії становила 11318 руб. 77 коп., 1906 р. — 11644 руб. 5 коп., 1907 р. — 11680 руб. 5 коп.¹

1866 р. Св. Синод ухвалив не лише поповнювати пенсійний фонд двовідсотковим відрахуванням з платні священно- та церковнослужителів, а й установити обов'язкові внески кліриків, які не мали державного утримання.

¹ Всеподданнейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода по ведомству православного исповедания за 1905–1907 годы. Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1910. С. 101, 104, 106.

З 1 січня 1867 р. священники міських церков сплачували від 6 до 12 руб. за рік, сільських — 2–5 руб.; диякони міських церков — 2–5 руб., сільських — 1–3 руб. Єпархіальні архієреї визначали суму, яку потрібно було відраховувати парафіяльним причтам залежно від прибутковості парафії. Гроші вносились у Господарське управління при Св. Синоді для поповнення пенсійного фонду¹.

Початково Міністерство фінансів та церковна адміністрація планували запровадити принципи загального пенсійного статуту й у Православній церкві. Проте, коли визначили чисельність кліриків, які потрапляли під його дію, стало зрозумілим, що відсотків із пенсійного капіталу занадто мало (Римский, С. 1999, с. 416). Отже, незважаючи на вжиті заходи, пенсійного капіталу бракувало для забезпечення виплатами всіх заштатних священно-і церковнослужителів. Тому 9 травня 1866 р. було видано «Тимчасові правила про пенсії й одноразову допомогу священнослужителям єпархіального відомства та їх сім'ям». Попри те, що «Тимчасові правила ...» мали діяти до прийняття пенсійного статуту, вони залишалися чинними майже півстоліття. Хоч у законі було вжито термін «священнослужителі», диякони права на пенсії не мали. Виплати отримували тільки священники зі стажем понад 35 років. Закон передбачав заохочення для священнослужителів, які поєднували богослужбові обов'язки з педагогічною діяльністю. При обрахунку терміну вислуги для пенсії кожен рік освітянської роботи рахували як один рік і три місяці єпархіальної служби².

Наявність обов'язкового стажу не гарантувала отримання пенсії. Якщо священника за неналежне виконання обов'язків, негідні вчинки відстороняли від місця служби, забороняли священнослужіння з переведенням у причетники, позбавляли сану, то він утрачав право на пенсію. Водночас за менш значні порушення, які передбачали не такі суворі покарання (догана, зауваження, тимчасове перебування в архієрейському домі чи монастирі, тимчасова заборона священнослужіння без відсторонення від місця з накладенням епитимії в монастирі), не позбавляли права на пенсійне забезпечення за умови подальшої «бездоганної поведінки»³. Вдовам священників призначали пенсію, якщо чоловік помирав, перебуваючи в штаті, і мав право на виплати, або перебував за штатом на пенсії.

«Тимчасові правила ...» встановлювали розмір пенсії для священників у сумі 70 руб. на рік, удовам — 35 руб. Якщо вдова мала малолітніх або хво-

¹ Извлечение из Всеподданнейшего отчета обер-прокурора Святейшего Синода графа Д. Толстого по Ведомству Православного исповедания за 1866 г. Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1867. С. 101.

² Временные правила о пенсиях и единовременных пособиях священнослужителям епархиального ведомства и семействам их // Киевские епархиальные ведомости. 1866. № 21. С. 153.

³ Временные правила о пенсиях и единовременных пособиях священнослужителям епархиального ведомства и семействам их // Киевские епархиальные ведомости. 1866. № 21. С. 154–155.

рих дітей, розмір пенсії збільшувався до 45 руб. на рік¹. Проте такий розмір пенсійних виплат був явно недостатнім для забезпечення головних життєвих потреб, тому, за пропозицією обер-прокурора Св. Синоду Д. Толстого, з 1 січня 1867 р. пенсію для священників збільшили на 20 руб.² За 35 років «бездоганної служби» священнослужитель отримував 90 руб. на рік, удова — 55 руб., а удова з неповнолітніми або хворими дітьми — 65 руб.³

Виплату пенсій священникам припиняли у випадку засудження до позбавлення сану або переведення на посаду причетника; вступу на службу єпархіального відомства; постриження в ченці. Причинами припинення пенсійних виплат для вдів священнослужителів були заміжжя, вступ до монастиря, засудження до покарання, яке позбавляло права на пенсію.

Св. Синод вимагав від єпархіальної адміністрації контролю за правомірністю пенсійних виплат. Зокрема, 1876 р. господарське управління вимагало перевірити наявність у єпархії пенсіонерів, яким відповідно до «Тимчасових правил ...» виплати треба було припинити або зменшити, наприклад, коли діти досягли повноліття⁴.

Зауважимо, що в 1860-х рр. уряд узяв курс на ліквідацію станової замкнутості духовенства. Такі види допомоги нужденним, як: призначення на вакантні посади, в разі виходу за штат чи смерті кліриків, їхніх дітей та близьких родичів; закріплення місць за доньками духовенства з призначенням на ці посади їхніх чоловіків; зобов'язання осіб, які приходили на священно- і церковнослужительські місця, віддавати частину доходів попередникам або їхнім сім'ям; виділення вдовам та сиротам частини надходжень від причтової землі; відкриття додаткових вакансій не з потреби парафії, а для призначення на них членів осиротілих сімей — було скасовано в травні 1867 р. Св. Синод не бачив потреби у продовженні такої практики, яку визнавали несумісною з канонічними правилами та «достоїнствами» церковного управління. Причинами скасування називали особливості впровадження способів утримання: труднощі для єпархіальних адміністрацій, що виникали під час призначення на посади, оскільки перевагу надавали родинним зв'язкам, а не більш гідним кандидатам; закріплення місць за доньками духовенства призводило до того, що вони залишалися певний час вакантними через неповноліття дівчат; через складне матеріальне становище на тягар перетворювалося утримання нужденних для більшості прич-

¹ Временные правила о пенсиях и единовременных пособиях священнослужителям епархиального ведомства и семействам их // Киевские епархиальные ведомости. 1866. № 21. С. 155–156.

² Извлечение из Всеподданнейшего отчета обер-прокурора Святейшего Синода графа Д. Толстого по Ведомству Православного исповедания за 1866 г. Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1867. С. 100.

³ Высочайшие повеления и распоряжения Святейшего Синода // Киевские епархиальные ведомости. 1867. № 2. С. 10.

⁴ Циркулярное отношение хозяйственного управления при Святейшем Синоде духовным консисториям от 14 апреля 1876 г. за № 8865 // Киевские епархиальные ведомости. 1876. № 10. С. 108.

тів; виплата пенсій духовенству. Способами допомоги залишалися тільки державне утримання сиріт у духовних навчальних закладах та призначення вдів і сиріт проскурнями при церквах¹. Отже, відмова від спадковості в отриманні священно- і церковнослужительських місць позбавила духовенство традиційної форми соціального забезпечення. Питання матеріальної підтримки заштатного духовенства та членів їх сімей було перекладено на плечі держави через запровадження пенсійних виплат.

До нововведень духовенство звикало поступово, оскільки ще довго до консисторії надходили прохання про закріплення парафій за дітьми чи родичами. Навіть у середині 1880-х рр. у «Київських єпархіальних відомостях» укотре наголошувалося, що такі прохання залишатимуться без розгляду².

Одним із механізмів підтримки незабезпечених кліриків було утримання вихованців у духовних закладах освіти. Зокрема, духовенство училищних округів зобов'язувалося утримувати сиріт, напівсиріт і бідних учнів у гуртожитках або виділяти їм гроші на оренду житла³. Зокрема, 1879 р. у Києво-Подільському училищі на повному забезпеченні (80 руб на рік) було 45 учнів, половинному (55 руб.) — 36. Загальна сума виплат складала 6 856 руб. 82 коп. У Києво-Софійському училищі 35 учнів одержували повні оклади по 70 руб. на рік, 11 — половинні по 45 руб. Усього незабезпеченим учням було виділено 7 710 руб. В Уманському училищі повні оклади (90 руб.) виділяли 30 учням, половинні (50 руб.) — 25. Усього — 3 950 руб. У Черкаському училищі повні оклади по 100 руб. отримували 10 учнів, половинні по 60 руб. — 30 і ще 20 учнів одержували по 40 руб. Загалом — 3600 руб. У Богуславському училищі на повному утриманні (90 руб.) було 20 учнів і 15 на половинному (46 руб.). Усього — 2490 руб.⁴

Чергове підвищення пенсій відбулося з 1 січня 1879 р. Для священників виплати зросли до 130 руб. на рік, удовам, які мали неповнолітніх або хворих дітей, — до 90 руб., бездітним або тим, які мали повнолітніх дітей, — до 65 руб.⁵ Так, священник с. Вінцентівки Васильківського повіту Є. Куликовський, який мав 42 роки священницького стажу, вийшовши за штат за станом

¹ Высочайшие повеления и распоряжения Святейшего Синода // Киевские епархиальные ведомости. 1867. № 16. С. 142–146.

² Распоряжения и извещения епархиального начальства // Киевские епархиальные ведомости. 1885. № 9. С. 400–401; Распоряжения и извещения по епархии // Киевские епархиальные ведомости. 1886. № 19. С. 879.

³ Списки училищных воспитанников, состоявших в общежитиях на епархиальном содержании в минувшем учебном полугодии, до 1 января 1879 года, и получавших денежные пособия, где таковых общежитий нет // Киевские епархиальные ведомости. 1879. № 8. С. 3.

⁴ Смета доходов и расходов по содержанию духовных училищ Киевской епархии в 1879 году // Киевские епархиальные ведомости. 1879. № 25. С. 3–4.

⁵ Извлечение из Всеподданнейшего отчета обер-прокурора Святейшего Синода графа Д. Толстого по Ведомству Православного исповедания за 1878 г. Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1879. С. 272.

здоров'я, отримав пенсію 130 руб. на рік¹. Вдові священника А. Мирович було призначено пенсію 90 руб. на рік, оскільки на її утриманні перебувало трое неповнолітніх дітей². Вдова священника Т. Кавчинська, чоловік якої прослужив у священицькому сані понад 45 років, отримувала пенсію 65 руб. на рік³.

Диякони право на пенсійні виплати отримали тільки з 1 січня 1880 р. Розмір пенсії становив 65 руб. на рік (удовам — 40 руб., з малолітніми або хворими дітьми — 50 руб.). Пенсії дияконам виплачували відповідно до «Тимчасових правил ...», тобто головними умовами були наявність 35-річного стажу та належне виконання обов'язків. Так, диякон І. Романовський мав необхідну вислугу років, проте був засуджений «за зухвалість та грубість» до двомісячного перебування в монастирі, але подальшою службою «заслужив схвалення», і єпархіальна адміністрація клопоталася перед Св. Синодом про пенсію в розмірі 65 руб. на рік⁴.

На 1 січня 1882 р. у Київській єпархії пенсійні виплати отримували 31 протоієрей та священник (130 руб. на рік); 4 диякони (65 руб. на рік); 5 удів протоієреїв та священників, які мали малолітніх або хворих дітей (90 руб. на рік); 53 вдови протоієреїв і священників, які мали повнолітніх дітей або були бездітними (65 руб. на рік); 3 вдови дияконів (40 руб. на рік) (В-нов, А. & Антонов, В. 1882, с. 242).

«Тимчасові правила ...» не передбачали підвищення пенсійних виплат для священнослужителів, які мали нагороди чи виконували додаткові обов'язки. Наприклад, священник с. Тростинка Васильківського повіту Ожеговський мав вислугу 46 років, виконував обов'язки благочинного, був членом Васильківського духовного правління, нагороджений скуфією, наперсним хрестом, орденом св. Анни III ступеня, проте отримував «стандартну» пенсію — 130 руб. на рік. Після його смерті дружині було призначено пенсію 65 руб.⁵

Отже, насамперед вирішувалося питання про пенсії священнослужителям та їхнім сім'ям. Проте головним недоліком «Тимчасових правил...» була досить жорстка вимога для отримання виплат — наявність 35-річного стажу. Це позбавляло можливості отримувати кошти клірикам, які змушені були вийти за штат раніше за станом здоров'я, та сім'ям священників, які помирали, не вислуживши необхідного стажу. Наприклад, 1902 р. вдові диякона О. Шмигельській церковна адміністрація відмовила в праві на виплати через те, що її чоловік, який помер 1900 р., «не вислужив права на пенсію за Тимчасовими правилами, оскільки перебував у священному сані лише

¹ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК України). Ф. 127. Оп. 768. Спр. 18. Арк. 6–9.

² ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 768. Спр. 18. Арк. 14–23.

³ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 768. Спр. 18. Арк. 1–5.

⁴ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 768. Спр. 18. Арк. 111–118.

⁵ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 768. Спр. 18. Арк. 45–50.

31 рік, 8 місяців, 8 днів»¹. До категорії пенсіонерів не потрапляли псаломники та члени їхніх сімей. Коштів для виплат їм не було.

Священнослужителі, які не мали відповідного стажу, та їхні сім'ї могли розраховувати лише на одноразову допомогу від держави. Розпорядження обер-прокурора Св. Синоду від 25 вересня 1866 р. врегулювало одноразові виплати для священно- і церковнослужителів та їхніх сімей. Такі виплати могли отримати клірики, які прослужили понад 25 років, або їхні вдови: священники або їхні вдови — 70 руб. на рік, диякони або їхні вдови — 50 руб., церковнослужителі або їхні вдови — 30 руб.². Наприклад, удова Ю. Радолицької консисторія відмовила в пенсії, бо її чоловік мав 30 років стажу, до того ж за незаконні вінчання йому заборонили священнослужіння та перевели в причетники. Тому було ухвалено рішення клопотатися перед Св. Синодом про видачу Ю. Радолицької одноразової допомоги в сумі 70 руб.³

Єдиною підтримкою для духовенства, яке не отримувало пенсій, була допомога від Київського єпархіального опікунства. Митрополит Арсеній (Москвін) затвердив правила, якими керувалося опікунство в наданні допомоги нужденним. У пункті 1 було встановлено вікові обмеження для отримання допомоги: для сиріт чоловічої статі — до 10 років, якщо вони не навчалися в училищах і не були хворими. За потреби допомогу могли надавати й учням духовних училищ, якщо вони не перебували на державному або напівдержавному утриманні, дівчатам — до 18 років, якщо до того часу вони не виходили заміж або не мали інших джерел прибутку. Після досягнення визначеного віку могло виділятися лише тимчасове утримання або, за особливих обставин, продовжувалася виплата попередніх коштів. Пункт 2 припиняв допомогу особам, які влаштувалися на будь-які посади з виплатою жалування. У пункті 3 передбачено утримання вдів після досягнення 40-річного віку. Виняток міг бути для вдів «заслужених» священників і тих, які хворіли. У пункті 4 визначено розмір допомоги відповідно до посади, місця служби, кількості сиріт у сім'ї, найближчих родичів, які б могли надавати підтримку, майна, що залишилося. У пункті 5 прописано вимогу до благочинних, щоб духовенство в кожному окрузі за спільної згоди та підписами всіх священнослужителів вказало найбільш бідних і гідних опікунського утримання. В пункті 6 рекомендовано благочинним та підзвітному духовенству використовувати місцеві джерела допомоги для вдів і сиріт, а списки добродійців та їх пожертв (грошми чи речами) представляти опікунству або митрополитові⁴.

Так, 1882 р. через брак необхідної вислуги років в одержанні пенсії відмовили заштатному диякону К. Новохацькому, який після смерті дружи-

¹ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 876. Спр. 873. Арк. 155.

² ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 768. Спр. 18. Арк. 92.

³ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 768. Спр. 18. Арк. 75.

⁴ Распоряжения епархиального начальства // Киевские епархиальные ведомости. 1863. № 2. С. 9–10.

ни близько 10 років перебував у Києво-Михайлівському монастирі. Єпархіальна адміністрація зауважувала, що К. Новохацький добровільно вступив до братії й відповідно до «Тимчасових правил...» перебування в монастирі не враховувалося до стажу. Єдиним джерелом прибутку для нього залишилися 15 руб. на рік від єпархіального опікунства¹.

1877 р. Київське єпархіальне опікунство видало постійних виплат на суму 6818 руб. 92 коп., одноразових допомог — 322 руб. 55 коп., на оплату лікування в міських лікарнях — 309 руб. 73 коп. та на утримання училищ — 785 руб. 70 коп. Такі незначні суми пояснюються, окрім фінансових обмежень опікунства, тим, що останнє тільки доповнювало нестачу місцевих коштів, які збиралися в благочинницьких округах². Тенденцію можна простежити за трьома найбільшими повітами єпархії. Так, 1874 р. у Київському повіті (без м. Києва) заштатному духовенству, вдовам, сиротам, хворим зроблено 47 виплат на суму 723 руб. 80 коп., а опікунство додало ще 245 руб. 1 коп.³, в Уманському — 49 виплат на суму 628 руб. 97 коп., а опікунство додало тільки 66 руб. 70 коп., у Васильківському повіті на 27 виплат у сумі 414 руб. 23 коп. не лише вистачило місцевих коштів, а й відправлено до опікунства залишок — 72 руб. 86 коп.⁴ Більші суми установа додавала нужденним м. Києва: 1874 р. здійснено 67 виплат на 1586 руб., з якої опікунство додало 1113 руб. Найменший розмір допомоги становив 5 руб., найбільший — 120 руб. на рік удові кафедрального протоієрея А. Крамаревій з донькою⁵. Розмір виплат переважно становив 10–30 руб. на рік, і лише деякі з них перевищували 50 руб. 1899 р. заштатним священно- і церковнослужителям, їх удовам, сиротам опікунство видало 12062 руб. 39 коп. (4848 руб. 91 коп. на постійні виплати та 7213 руб. 48 коп. на одноразові). Розмір виплат становив від 10 до 80 руб., а в деяких випадках — до 100 руб. на рік⁶.

Законодавство про пенсійне забезпечення та одноразові допомоги священно- і церковнослужителям удосконалили тільки на початку ХХ ст. 3 червня 1902 р. було видано «Статут про пенсії і одноразову допомогу священ-

¹ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 768. Спр. 18. Арк. 35–40.

² Киевская епархия в 1878 году // Киевские епархиальные ведомости. 1879. № 2. С. 7.

³ Ведомость с обозначением сколько именно собрано в 1873 году денег в пользу бедных духовного звания в кафедральном соборе и благочиннических округах Киевской епархии и сколько кому именно роздано в 1874 году // Киевские епархиальные ведомости. 1875. № 9. С. 91–95.

⁴ Ведомость с обозначением сколько именно собрано в 1873 году денег в пользу бедных духовного звания в кафедральном соборе и благочиннических округах Киевской епархии и сколько кому именно роздано в 1874 году // Киевские епархиальные ведомости. 1875. № 10. С. 104–114.

⁵ Ведомость с обозначением сколько именно собрано в 1873 году денег в пользу бедных духовного звания в кафедральном соборе и благочиннических округах Киевской епархии и сколько кому именно роздано в 1874 году // Киевские епархиальные ведомости. 1875. № 9. С. 85–90.

⁶ Копия отчета о приходе, расходе и остатке сумм на призрение бедных духовного звания на содержание канцелярии Попечительства и на устройство Епархиальной богадельни и училищ в Киевской епархии, за 1899 год // Киевские епархиальные ведомости. 1901. № 6. С. 193; ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1047. Спр. 1301. Арк. 63.

нослужителям та псаломникам епархіального відомства». Затвердження нового пенсійного статуту було кроком уперед у поліпшенні матеріального забезпечення заштатного духовенства та його сімей, адже закон охоплював різні категорії парафіяльного кліру. Врешті, це право поширилось і на церковнослужителів, адже з їх платні вираховували 2% для формування пенсійного капіталу.

Статут змінив також правила вислуги років. Священно- та церковнослужителям, що прослужили від 20 до 30 років, призначалася 1/3 окладу пенсії, від 30 до 35 років — 2/3, а 35 років і більше — повний оклад. Особи, які виходили за штат за станом здоров'я, мали невиліковні хвороби, але перебували на службі 10–20 років, отримували 1/3 окладу, 20–30 років — 2/3, 30 років і більше — повну пенсію. Клірики, котрі через невиліковні хвороби не могли виконувати богослужбові обов'язки та потребували сторонньої допомоги, одержували 1/3 окладу за 5–10 років служби, 2/3 — за 10–20 років та повний — за 20 і більше років¹.

Повний оклад пенсій встановлювали в таких розмірах: 1) кафедральним протоіереям (настоятелям кафедральних соборів) — 500 руб.; 2) ключарям кафедральних соборів і штатним протоіереям — 400 руб.; 3) священникам міських і сільських церков — 300 руб.; 4) дияконам — 200 руб.; 5) псаломникам — 100 руб. Священнослужителям, які не менше за 10 років безперервно перебували на посадах членів консисторії чи благочинних, пенсію збільшували на 60 руб². Так, протоіерею Л. Трегубову, який мав 50-річний стаж (рукопокладений у священницький сан 1861 р. після закінчення Київської духовної семінарії і вийшов за штат 1911 р.), був нагороджений набедреником, скуфією, камилавкою, призначено пенсія в розмірі 300 руб. на рік³. А заштатний псаломник с. Ризини Уманського повіту О. Комарницький, який перебував на посаді 21 рік (з 1890 р. по 1911 р.), отримував третину від повного окладу пенсії — 33 руб. 33 коп.⁴

Удовам призначали половину пенсії чоловіка, а на дитину (до 21-річного віку) надавали виплати у розмірі третьої частини другої половини, отже, вдова з трьома і більше дітьми отримувала повний оклад. Наприклад, удіві священника В. Шемеранській була призначена пенсія 150 руб., а повнолітній доньці, «не придатній до праці», що було засвідчено лікарським відділенням Київського губернського правління, призначено виплату 50 руб. на рік. Таку саму пенсію отримувала вдова священника Л. Филотович, яка виховувала неповнолітнього сина⁵. Вдови священників Л. Дзба-

¹ Устав о пенсиях и единовременных пособиях священнослужителям и псаломщикам епархиального ведомства // Киевские епархиальные ведомости. 1902. № 14. С. 374–375.

² Устав о пенсиях и единовременных пособиях священнослужителям и псаломщикам епархиального ведомства // Киевские епархиальные ведомости. 1902. № 14. С. 376.

³ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 790. Спр. 19. Арк. 7–13.

⁴ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 790. Спр. 19. Арк. 54.

⁵ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 790. Спр. 19. Арк. 91–100.

новська та О. Ганкевич отримували пенсію 150 руб. на рік¹, а вдовам псаломників Є. Боряковській та Н. Торській 1912 р. було призначено пенсія 50 руб. на рік².

Право на пенсійні виплати мали й діти священно- та церковнослужителів, включаючи й народжених після виходу батька за штат. Неповнолітнім сиротам виплачували четверту частину пенсії батька, тому четверо або більше дітей, які залишилися без обох батьків, отримували повний оклад. Виплати дітям припинялися, коли вони досягли 21-річного віку; працювали; перебували в закладах на державному утриманні; доньки виходили заміж. Право на пожиттєві пенсії мали діти причетників з невиліковними хворобами, каліцтвом, що не могли працювати та забезпечувати себе самостійно. Як виняток, виплати могли продовжуватися і після досягнення дітьми 21 року в разі крайньої бідності, що документально засвідчував причт і затверджував благочинний³.

За новим статутом скорочувався перелік умов, які позбавляли права на пенсію. Не могли претендувати на одержання виплат для себе та сімей позбавлені сану священнослужителі та виключені з кліру псаломники. Виплати пенсій священно- і церковнослужителям припинялися при їх вступі на штатну посаду єпархіального або іншого відомства; прийнятті чернечого постригу; позбавленні сану або виключенні з кліру; перебуванні за кордоном довше від дозволеного терміну. Для вдів кліриків Статут 1902 р. повторював обмеження «Тимчасових правил...», додавши перебування за кордоном понад визначений термін, окрім спеціального дозволу уряду⁴.

Статут визначав також порядок отримання одноразової допомоги для духовенства, умови виплати якої спрощувалися. Кошти виплачували священно- і церковнослужителям, які залишали службу за станом здоров'я, мали невиліковні хвороби й не вислужили необхідного терміну для отримання пенсії. Також на виплату допомоги мали право сім'ї священнослужителів та псаломників, які померли, перебуваючи на службі, не маючи достатнього стажу для отримання пенсії. Клірикам виплачували річний розмір пенсії. Одноразова допомога сім'ям померлого залежала від терміну служби: до 10 років — піврічна пенсія, понад 10 років — повна сума. Проте така допомога була виключно одноразовою. Повторно ці кошти не виплачували⁵.

Прийнятий 3 червня 1902 р. Статут про пенсії набув чинності з 18 червня, проте до єпархіальної адміністрації надходили звернення про призна-

¹ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 790. Спр. 19. Арк. 14–20, 26.

² ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 790. Спр. 19. Арк. 30–33, 48–49.

³ Устав о пенсиях и единовременных пособиях священнослужителям и псаломщикам епархиального ведомства // Киевские епархиальные ведомости. 1902. № 14. С. 373–374.

⁴ Устав о пенсиях и единовременных пособиях священнослужителям и псаломщикам епархиального ведомства // Киевские епархиальные ведомости. 1902. № 14. С. 381–382.

⁵ Устав о пенсиях и единовременных пособиях священнослужителям и псаломщикам епархиального ведомства // Киевские епархиальные ведомости. 1902. № 14. С. 377–378.

чення пенсій за новим законом від священно- і церковнослужителів та їхніх сімей, які вийшли за штат або померли до 18 червня. У «Київських єпархіальних відомостях» було опубліковано роз'яснення, що дія нового пенсійного статуту на таких осіб не поширюється й подібні звернення розглядаються не будуть¹.

Отже, пенсійний Статут 1902 р., порівняно з «Тимчасовими правилами...» 1866 р. був кроком уперед у пенсійному законодавстві, був прогресивний щодо умов і термінів вислуги пенсії, її розміру. Хоча й уряд здійснював заходи для поліпшення матеріального становища духовенства, однак проблема забезпечення священно- і церковнослужителів після виходу за штат, а також вдів і сиріт залишалася. Недоліком пенсійного Статуту 1902 р. було те, що розмір пенсій у подальшому не переглядався. З часом обсяг виплат став недостатнім для забезпечення. Зокрема, на благочинницькому зібранні 1913 р. духовенство 4 округу Липовецького повіту ухвалило клопотатися перед єпархіальним з'їздом про збільшення пенсії вдвічі: священникам — 600 руб., а псаломникам — 200 руб.²

Питання пенсійного забезпечення парафіяльних кліриків обговорювалось і на засіданнях IV Державної думи. 27 лютого 1913 р. було внесено законопроект, розроблений групою думського православного духовенства, про матеріальне забезпечення священно- і церковнослужителів. Цю законодавчу ініціативу підписали 127 депутатів. Законопроект, окрім усього іншого, передбачав істотне підвищення пенсій: за 35 років служби священник мав отримувати 1200 руб., диякон — 600 руб., псаломник — 400 руб. Клірики з 30-річним стажем мали отримувати 2/3 від суми повного окладу, а зі стажем 20 років — 1/3. Законопроект також мав закріпити норму про відрахування 2% від платні на пенсійний капітал³, проте ця законодавча ініціатива так і залишилася нереалізованою. Перша світова війна, яка невдовзі почалася, не дала можливості розглянути та прийняти новий закон про пенсійне забезпечення православного духовенства.

Питання збільшення пенсій вирішувалось і на місцевому рівні. У єпархії ще в кінці 1860-х — на початку 1870-х рр. обговорювали проекти емеритальної каси⁴. Саме на цей час припав вихід урядової постанови про скасування успадкування парафій. В умовах, коли право на пенсію міг заслужити далеко не кожен священник, а решта членів причту взагалі були позбавлені фінансо-

¹ К сведению духовенства Киевской епархии // Киевские епархиальные ведомости. 1902. № 21. С. 561–562.

² Дополнительные вопросы к программе занятий предстоящего Епархиального съезда // Киевские епархиальные ведомости. 1913. № 39. С. 135.

³ Вопрос об обеспечении православного духовенства в Государственной Думе IV созыва // Киевские епархиальные ведомости. 1913. № 11. С. 333–334.

⁴ Проект положения о взаимном вспомоществовании духовенства Киевской епархии // Киевские епархиальные ведомости. 1869. № 18. С. 597–615; Проект Устава обеспечения беспомощных лиц духовного звания Киевской епархии // Киевские епархиальные ведомости. 1871. № 19. С. 451–460.

вої підтримки, їхні сім'ї в разі передчасної смерті або хвороби годувальника не могли розраховувати на допомогу держави. Діяльність емеритальної каси довго не знаходила остаточного вирішення і знову до нього повернулося 1883 р.¹ Як зазначалося на сторінках «Київських єпархіальних відомостей», мотивом було: «...загальне скрутне становище вдів і сиріт духовного сану, яке погіршилося з 1867 р. у зв'язку з відміною зобов'язань на їх користь при заміщенні вакансій, недостатніми можливостями опікунства про бідних духовного звання, мізерністю пенсій, які призначав Св. Синод ..., щоб можна було надавати допомогу вчасну, відчутну і постійну»². Зрештою, 1893 р. було засновано Товариство взаємодопомоги духовенства Київської єпархії. Його мета полягала у виданні пенсій священно- і церковнослужителям після їх виходу за штат, удовам та сиротам кліриків. Участь штатних священно- і церковнослужителів єпархії у формуванні каси товариства була обов'язкова. За бажанням могли долучатися працівники єпархіальних установ (консисторії, духовних навчальних закладів, єпархіального опікунства). Капітал товариства збільшувався за рахунок не лише вкладників, а й з отримання відсотків із банківських вкладів та придбання цінних паперів. Щорічні внески для протоієреїв і священників становили 12 руб., дияконів — 6 руб., церковнослужителів — 3 руб. Отже, при виході за штат клірики отримували відповідно 20 руб., 10 руб., 5 руб. пенсійних виплат на кожного члена сім'ї на рік³. Комісія, яка розробляла проект положення товариства, проаналізувавши статистику за десятирічний термін, дійшла висновку, що в середньому сім'я клірика, яка отримуватиме виплати, складатиметься з трьох осіб. Відповідно сім'я священника отримувала б 60 руб. на рік, диякона — 30 руб., псаломника — 15 руб., тобто за 1 руб. внеску — 5 руб. пенсії⁴. Після смерті священно-, церковнослужителів їх вдови та діти отримували пенсії пожиттєво, проте втрачали права на отримання виплат при заміжжі, прийнятті чернецтва, вступові на державну або громадську службу. Пенсійні виплати для синів кліриків припинялися по завершенню навчального закладу та при досягненні повноліття (21 року). Нашадкам, які мали важкі хвороби, що засвідчували благочинницькі ради, виплати припиняли після їх одужання⁵.

¹ Радешкий В. По поводу проекта временных правил эмеритальной кассы духовенства Киевской епархии // Киевские епархиальные ведомости. 1884. № 3. С. 133–134; По поводу проекта временных правил эмеритальной кассы духовенства Киевской епархии // Киевские епархиальные ведомости. 1883. № 22. С. 450–451; Проект временных правил эмеритальной кассы духовенства Киевской епархии // Киевские епархиальные ведомости. 1883. № 22. С. 451–456.

² Радешкий В. По поводу проекта временных правил эмеритальной кассы духовенства Киевской епархии // Киевские епархиальные ведомости. 1884. № 3. С. 133.

³ Устав Взаимовспомогательного общества духовенства Киевской епархии, утвержденный определением Св. Синода от 13–17 декабря 1893 г. // Киевские епархиальные ведомости. 1894. № 4. С. 51–59.

⁴ Трегубов С. К сведению духовенства Киевской епархии // Киевские епархиальные ведомости. 1903. № 25. С. 474–475.

⁵ Устав Взаимовспомогательного общества духовенства Киевской епархии, утвержденный определением Св. Синода от 13–17 декабря 1893 г. // Киевские епархиальные ведомости. 1894.

Поступово капітал Товариства взаємодопомоги збільшувався. На 1 серпня 1894 р. він становив 23 791 руб. 53 коп.¹, на 1 лютого 1895 р. — 35 855 руб. 62 коп.², на 1 січня 1904 р. — 259 723 руб. 32 коп.³, на 1 лютого 1906 р. — 322 224 руб. 76 коп.⁴, на 1 січня 1913 р. — 472 068 руб. 18 коп.⁵, на 1 жовтня 1915 р. — 565 145 руб. 31 коп.⁶. Як визначалося за статутом, перші пенсії було видано через 10 років — 1904 р. на суму 6772 руб. 52 коп.⁷. 1912 р. товариство видало пенсій на 18 923 руб. 87 коп.⁸.

1915 р. Св. Синод затвердив новий статут, яким Товариство взаємодопомоги було перейменовано на Емеритальну касу духовенства Київської єпархії. Документ дещо уточнював її діяльність, але практично не змінював умов отримання виплат. Такими самими залишилися й сума щорічних внесків та розміри пенсій⁹.

З огляду на недостатність виплат держави та Товариства взаємодопомоги духовенство єпархії, прагнучи покращити матеріальне становище заштатних, хворих членів причтів, удів, сиріт, активно пропонувало різні проекти кас і товариств¹⁰. Та й єпархіальна адміністрація тримала це питання на контро-

№ 4. С. 58–59; Журнали засіданий XIX Киевского епархиального съезда депутатов духовенства 1903 года 13–19 октября // Киевские епархиальные ведомости. 1904. № 2. С. 35.

¹ Журнал № 4-й временного управления кассы взаимовспомогательного общества духовенства Киевской епархии // Киевские епархиальные ведомости. 1894. № 19. С. 367.

² Журнал № 2-й временного управления кассы взаимовспомогательного общества Киевской епархии // Киевские епархиальные ведомости. 1895. № 7. С. 103–104.

³ Отчет о состоянии кассы взаимовспомогательного общества духовенства Киевской епархии за 1903 год // Киевские епархиальные ведомости. 1904. № 51–52. С. 592–593.

⁴ Журнал № 1-й управления кассы взаимовспомогательного общества духовенства Киевской епархии 31 января 1906 г. // Киевские епархиальные ведомости. 1906. № 12. С. 152.

⁵ Программа вопросов, подлежащих обсуждению XXIX-го съезда депутатов духовенства Киевской епархии, имеющего быть в м. октябре сего 1913 г. // Киевские епархиальные ведомости. 1913. № 36. С. 76.

⁶ Журнал засіданий XXXI Киевского епархиального съезда депутатов духовенства с 23 сентября по 6 октября 1915 года // Киевские епархиальные ведомости. 1916. № 2. С. 80.

⁷ Отчет о состоянии кассы взаимовспомогательного общества духовенства Киевской епархии за 1904 год // Киевские епархиальные ведомости. 1905. № 50. С. 560.

⁸ Программа вопросов, подлежащих обсуждению XXIX-го съезда депутатов духовенства Киевской епархии, имеющего быть в м. октябре сего 1913 г. Киевские епархиальные ведомости. 1913. № 36. С. 72.

⁹ Устав Эмеритальной кассы духовенства Киевской епархии (бывшего Взаимовспомогательного общества духовенства Киевской епархии). Киевские епархиальные ведомости. 1915. № 36. С. 1–9.

¹⁰ ЦДАК України. Ф. 127. Оп. 876. Спр. 918. Арк. 1–2; Дополнительные вопросы к программе занятий предстоящего епархиального съезда // Киевские епархиальные ведомости. 1913. № 38. С. 109–112; Дополнительные вопросы к программе занятий предстоящего епархиального съезда. Киевские епархиальные ведомости. 1913. № 38. С. 126–130; К вопросу об обеспечении семейств духовенства Киевской епархии. Киевские епархиальные ведомости. 1895. № 7. С. 306–309; Личевский П. По поводу устава судо-сберегательной кассы духовенства Киевской епархии // Киевские епархиальные ведомости. 1905. № 41. С. 1024–1027; Неселенко П. К вопросу об обеспечении семейств духовенства епархии // Киевские епархиальные ведомости. 1913. № 33. С. 884–888; Неселенко П. К вопросу об обеспечении семейств духовенства епархии // Киевские епархиальные ведомости. 1913. № 34. С. 907–911; Проект Устава судо-сберегательных кас для духовенства Киевской епархии // Киевские епархиальные ведомости. 1905. № 38. С. 948–955; Станькевич О. Проект обеспечения семейств духовенства на случай смерти и инвалидности // Киевские епархиальные ведомости. 1913. № 38. С. 988–992; Ясинский И. Проект коллективного страхования жизни духовенства Киевское епархии // Киевские епархиальные ведомости. 1894. № 20. С. 627–631.

лі, намагаючись знайти, як поліпшити забезпечення цих категорій, у вивченні досвіду існування емеритальних кас в інших єпархіях імперії. Пропонувалося створити товариства для видачі одноразових допомог клірикам при виході за штат або сім'ям у разі втрати годувальника¹. На XIX єпархіальному з'їзді депутатів духовенства, який відбувся у жовтні 1903 р., представники кліру єпархії заявили про необхідність створити таке товариство «з огляду на незабезпеченість духовенства, невелику пенсію, важке і часто безвихідне становище осиротілої сім'ї чи священно- і церковнослужителів, які втратили працездатність»².

Зусилля єпархіальної адміністрації та місцевого духовенства дали змогу випрацювати чіткий механізм створення й діяльності Каси одноразової допомоги духовенства Київської єпархії. Її мета полягала в одноразових виплатах клірикам, які виходили за штат, або сім'ям покійних. Як у випадку з Товариством взаємодопомоги, участь у формуванні каси була обов'язковою для всіх штатних парафіяльних священно- та церковнослужителів єпархії. За бажанням учасниками каси могли бути законовчителі навчальних закладів усіх відомств, священнослужителі монастирських церков, настоятелі домових і безпарафіяльних церков, крім духовенства військового відомства, але за умови, що вони є членами Емеритальної каси.

Нове Положення про діяльність Каси одноразової допомоги було затверджено 4 листопада 1914 р. Вступний внесок становив для священників 6 руб., дияконів — 3 руб., псаломників — 2 руб., а щорічні внески для протоієреїв і священників становили 24 руб., дияконів — 12 руб., псаломників — 8 руб. 1914 р. одноразову допомогу видавали у таких розмірах: священникам — 600 руб., дияконам — 300 руб., псаломникам — 200 руб., а з 1915 р. при виході за штат священники отримували 1000 руб., диякони — 500 руб., псаломники — 330 руб. Ці кошти виплачували клірикам при виході за штат за вислугою років, утраті працездатності чи звільненні за розпорядженням єпархіального керівництва або ж сім'ям покійних вкладників³.

1912 р. Каса одноразової допомоги духовенства Київської єпархії видала виплат на 16 250 руб. Ці кошти отримали 14 заштатних протоієреїв і священників та 26 сімей покійних пастирів; 2 заштатні диякони та 4 сім'ї покійних дияконів; 22 заштатні псаломники і 20 сімей покійних церковнослужите-

¹ Трегубов С. К сведения духовенства Киевской епархии // Киевские епархиальные ведомости. 1903. № 25. С. 472–487; Журнали заседаний XIX Киевского епархиального съезда депутатов духовенства 1903 года 13–19 октября // Киевские епархиальные ведомости. 1904. № 2. С. 31–34.

² Журнали заседаний XIX Киевского епархиального съезда депутатов духовенства 1903 года 13–19 октября // Киевские епархиальные ведомости. 1904. № 2. С. 32.

³ Положение о Кассе единовременных пособий духовенства Киевской епархии // Киевские епархиальные ведомости. 1914. № 50. С. 1–5.

лів. На 1 січня 1913 р. загальний капітал каси становив 26 355 руб. 61 коп.¹, а вже на 1 жовтня 1915 р. — 81 940 руб. 77 коп.².

Попри вжиті заходи, Св. Синод у січні 1916 р. визнав недостатність забезпечення заштатного духовенства, його вдів і сиріт, відповідно до пенсійного Статуту 1902 р., виплат із єпархіальних опікунств, емеритальних кас та ін. джерел, а плановані в духовному відомстві проекти збільшення пенсійних виплат із державної скарбниці потребували значних сум і не могли бути здійснені найближчим часом через витрати на війну. Тому Св. Синод ухвалив доручити архієреям обговорити на найближчих єпархіальних з'їздах духовенства питання про самооподаткування кліриків «у можливих розмірах» і відрахування певного відсотка з місцевих єпархіальних джерел на формування особливого капіталу для допомоги заштатному духовенству, його вдовам та сиротам³, однак подальші революційні події завадили втілити заплановане.

Отже, «Тимчасові правила...» 1866 р. започаткували пенсійне забезпечення православного парафіяльного духовенства, проте для отримання виплат була досить жорстка вимога — 35-річний стаж. Окрім того, враховували належне виконання богослужбових обов'язків та моральність священнослужителя. Пенсійне забезпечення стосувалося не всіх категорій парафіяльного духовенства, до того ж матеріальної підтримки позбавляли священнослужителів, змушених залишити службу раніше за станом здоров'я. Священники, які не мали достатнього стажу, могли розраховувати лише на одноразову допомогу від держави та незначну підтримку від єпархіального опікунства. Остаточна пенсійна система для православного духовенства сформувалася на початку ХХ ст. Від першого кроку для створення спеціального капіталу і до прийняття постійного пенсійного Статуту 1902 р. минуло понад століття. Статут був значно досконалішим щодо умов і термінів вислуги, вперше вводив виплати для псаломників. Запровадження пенсійного забезпечення істотно поліпшило матеріальне становище парафіяльного духовенства. Важливе значення для матеріальної підтримки мали місцеві джерела, насамперед діяльність Емеритальної каси, Каси одноразової допомоги. Матеріальна стабільність духовенства пенсійного віку та їх сімей настала лише на початку ХХ ст. зі збільшенням державних виплат і діяльністю місцевих установ.

¹ Програма вопросов, подлежащих обсуждению XXIX-го съезда депутатов духовенства Киевской епархии, имеющего быть в м. октябре сего 1913 г. // Киевские епархиальные ведомости. 1913. № 36. С. 77–78.

² Журнал заседаний XXXI Киевского епархиального съезда депутатов духовенства с 23 сентября по 6 октября 1915 года // Киевские епархиальные ведомости. 1916. № 2. С. 80.

³ Програма вопросов, подлежащих обсуждению XXXII съезда депутатов духовенства Киевской епархии, имеющего быть 3 октября сего 1916 года // Киевские епархиальные ведомости. 1916. № 38. С. 78–79.

Вивчення пенсійного забезпечення православного духовенства та введення до наукового обігу маловивчених або й зовсім недосліджених джерел дадуть змогу доповнити загальне уявлення про систему соціального захисту кліриків.

Перспективним вважаємо дослідження діяльності Київського єпархіального опікуництва, Товариства взаємодопомоги духовенства Київської єпархії, Каси одноразової допомоги, притулків для незабезпечених представників кліру, зокрема Іоанікіївської богадільні.

Блакитний, М. 2013. Пенсійне забезпечення церковнослужбовців Чернігівської єпархії у 80-х рр. XIX ст. — на початку XX ст. (за матеріалами часопису «Черниговские епархиальные известия»). *Сіверщина в історії України*. Вип. 6. С. 363–367.

В-нов, А. & Антонов, В. 1882. *Памятная книжка Киевской епархии: историко-статистические сведения об учреждениях духовного ведомства Киевской епархии, статистические списки церквей епархии и общие статистические сведения по всем сторонам епархиальной церковно-религиозной жизни*. Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого.

Знаменский, П. 1873. *Приходское духовенство в России со времени реформы Петра*. Казань: Университетская типография.

Кондратюк, Ю. 2021. Пенсійне забезпечення духовенства та членів їх сімей Волинської єпархії у XIX — початку XX ст. *Старожитності лукомор'я*. № 3 (6). С. 21–26.

Римский, С. 1999. *Российская церковь в эпоху великих реформ (Церковные реформы в России 1860–1870-х годов)*. Москва: Крутицкое Патриаршее Подворье: Общество любителей церковной истории.

Тарасенко, О. 2013. Емеритальна і погребальна каса духовенства Чернігівської єпархії (друга половина XIX — початок XX ст.). *Сіверянський літопис*. № 1 (109). С. 42–53.

Blakytyni, M. 2013. Pensiine zabezpechennia tserkovnoslužbovtstv Chernihivskoi yeparkhii u 80-kh rr. XIX st. — na pochatku XX st. (za materialamy chasopysu «Chernihovskyye eparkhialnyye yzvestiya») [Pension Provision of Chernihiv Eparchial Clergy in the 80's of XIX — Early XX Centuries (on the Materials of the Newspaper «Chernihiv Eparchial News»)]. *Sivershchyna v istorii Ukrainy*. Vyp. 6. S. 363–367. [In Ukrainian].

Kondratiuk, Yu. 2021. Pensiine zabezpechennia dukhovenstva ta chleniv yikh simei Volynskoi yeparkhii u XIX — pochatku XX st. [Pension Provision of the Clergy and Their Family Members of the Volyn Diocese in the 19th — Early 20th c.]. *Starozhytnosti lukomoria*. № 3 (6). S. 21–26. [In Ukrainian].

Rimskiy, S. 1999. *Rossiyskaya tserkov v epokhu velikikh reform (Tserkovnye reformy v Rossii 1860–1870-kh godov)* [Russian Church in the Age of Great Reforms (Church Reforms in Russia in the 1860's and 1870's)]. Moskva: Krutitskoe Patriarshee Podvore: Obshchestvo lyubiteley tserkovnoy istorii. [In Russian].

Tarasenko, O. 2013. Emerytalna i pohrebalna casa dukhovenstva Chernihivskoi yeparkhii (druga polovyna XIX — pochatok XX st.) [The Emeritus and Mortuary Fund of the Clergy of Chernihiv Eparchy (the Second Half of XIX — the Beginning of XX c.)]. *Siverianskyi litopys*. № 1 (109). S. 42–53. [In Ukrainian].

V-nov, A. & Antonov, V. 1882. *Pamyatnaya knizhka Kievskoy eparkhii: istoriko-statisticheskie svedeniya ob uchrezhdeniyakh dukhovnogo vedomstva Kievskoy eparkhii, statisticheskie spiski tserkvey eparkhii i obshchie statisticheskie svedeniya po vsem storonam eparkhialnoy tserkovno-religioznoy zhizni* [Commemorative Book of the Kyiv Eparchy:

Historical and statistical Information on the Institutions of the Spiritual Department of the Kyiv Eparchy, Statistical Lists of the Churches of the Eparchy and General Statistical Information on all Aspects of the Eparchial Church and Religious Life]. Kiev: Tip. G. T. Korchak-Novitskogo. [In Russian].

Znamenskiy, P. 1873. *Prikhodskoe dukhovenstvo v Rossii so vremeni reformy Petra [Parish Clergy in Russia since Peter's Reform].* Kazan: Universitetskaya tipografiya. [In Russian].

УДК 94(477.82):[271.2-722.53:329.7(470+571)]«190»

DOI:

О. А. Мельничук

ORCID: 0000-0002-1901-3149

*Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського*

Я. П. Цецик

ORCID: 0000-0002-2527-2155

*Національний університет водного господарства
та природокористування*

Ю. П. Олексін

ORCID: 0000-0002-6688-5193

*Національний університет водного господарства
та природокористування*

O. Melnychuk

Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynsky

Ya. Tsetsyk

National University of Water Management and Nature Resources Use

Yu. Oleksin

National University of Water Management and Nature Resources Use

**РОЛЬ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА
В ФОРМУВАННІ МЕРЕЖІ ОСЕРЕДКІВ
ЧОРНОСОТЕНЦІВ НА ВОЛИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

*The Role of the Orthodox Clergy in the Formation of the Network
of Black Hundred Centers in Volyn in the Early 20th Century*

Досліджено роль православного кліру у формуванні організаційної мережі Союзу російського народу на Волині на початку ХХ ст. Охарактеризовано роль Почаївсько-Успенської лаври в організації осередків чорносотенців на Волині в окреслений період. На основі матеріалів чорносотенної преси й архівних документів обґрунтовано, що ідейними натхненниками розгортання чорносотенного руху на Волині на початку ХХ ст. було духовенство